

Arkeologisk schaktningsövervakning

Arkeologi vid Skogs-Tibble kyrka i Uppland

Skogs-Tibble socken
Uppsala kommun
Uppland

Anna Ölund

Arkeologisk schaktningsövervakning

Arkeologi vid Skogs-Tibble kyrka i Uppland

Skogs-Tibble socken
Uppsala kommun
Uppland

Anna Ölund

Omslagsbild: Skogs-Tibble kyrka under pågående schaktningsövervakning för nedläggning av ringledare. Foto mot norr.

Upplandsmuseets rapporter 2015:32
Arkeologi

ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton: Anna Ölund
Planframställning där inget annat anges: Anna Ölund
Vetenskaplig granskning: Bent Syse

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

© Upplandsmuseet, 2015

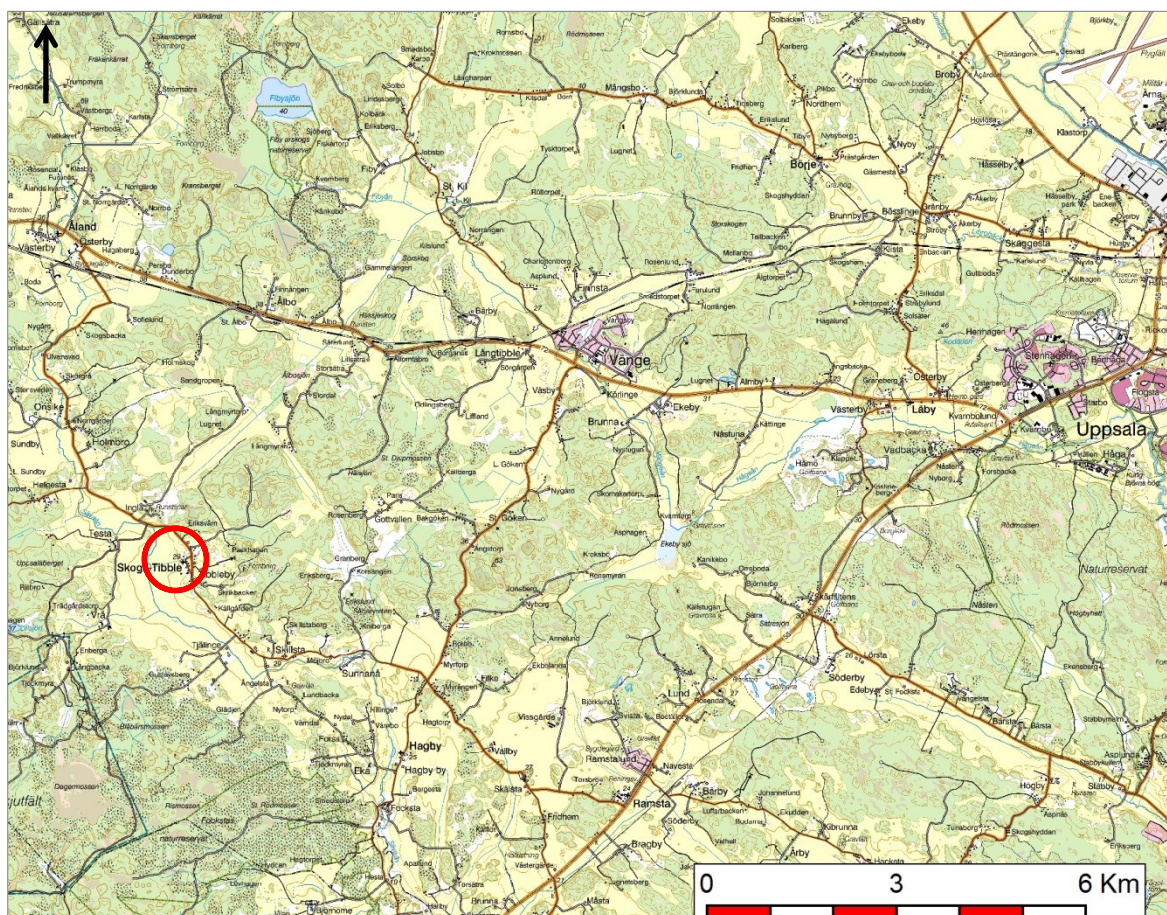
Upplandsmuseet, Fyrstorg 2, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Kyrkomiljön	7
Tidigare undersökningar	8
Syfte, metod och genomförande	10
Undersökningsresultat	11
Kyrkan	11
Klockstapeln	17
Sammanfattning	18
Administrativa uppgifter	18
Referenser	19

Inledning

Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under oktober 2015 en arkeologisk schaktningsövervakning vid Skogs-Tibble kyrka i Uppland. Arbetet skedde efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-3661-14, beslutsdatum 2014-07-23). Arbetet omfattade schaktning för nedläggning av ringledare vid komplettering av åskskyddet av Skogs-Tibble kyrka och klockstapel. Beställare av arbetet var Norra Hagunda församling i Vänge. För det arkeologiska arbetet svarade Anna Ölund som också författat rapporten.

Figur 1. Översikt som visar läget för Skogs-Tibble kyrka väster om Uppsala. Skala 1:120000.

Kyrkomiljön

Skogs-Tibble socken ligger ca 1,5 mil väster om Uppsala centrum. Socknen har vidsträckta skogsmarker och flack åkermark närmast Sävaåns dalgång. I socknen finns det gott om fornlämningar från såväl sten-, brons- och järnålder. Från järnålder finns åtta runstenar i socknen, varav tre finns vid och i kyrkan, vilka påträffades vid en renovering 1938 (Ekmyr-Westman 1988, s 97ff).

Socknen hette från början endast Tibble och omtalas i de skriftliga källorna som ett eget pastorat i slutet av 1200-talet (Kilström 1959).

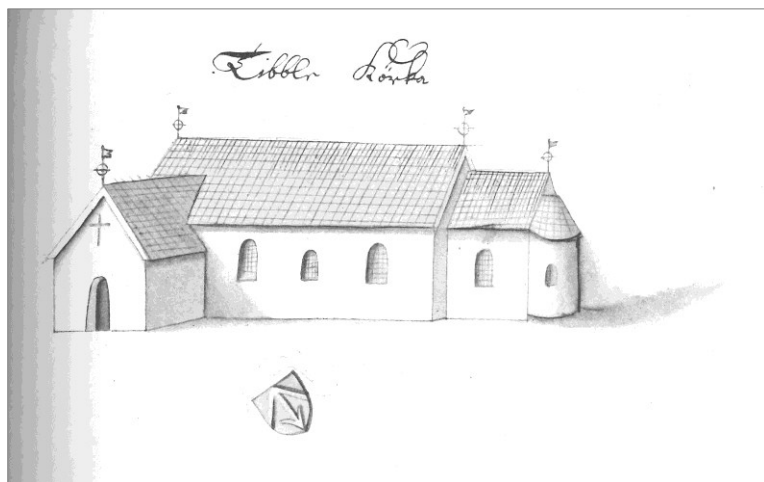
Figur 2. Utsnitt av ägomätningsskarta över Tibble kyrkby år 1635. Av kartan framgår lantmätare Sven Månssons försök att avbilda kyrkans absid och vapenhus. På kyrkogården ses två stigluckor, en i öster och en i väster. Kartan ger tyvärr ingen information om var en tidigare klockstapel varit placerad. B52-11:a4:133, Lantmäteristyrelsens arkiv.

Skogs-Tibble kyrka är en romansk kyrka med rektangulärt långhus, smalare kor och absid. På norra sidan finns en sakristia och på den södra ett vapenhus. Kyrkan är uppförd av lokal gråsten med valv i tegel. Troligen är kyrkan byggd i slutet av 1100-talet eller under 1200-talets första hälft, och tillhör därmed gruppen av gråstenskyrkor som byggdes före folkungatiden (Kilström 1959, Bonnier 1987).

Kyrkan ligger i närmast öst-västlig riktning med en dragning mot söder. Den utgörs idag av tre travéer samt kor och absid. Den kyrka som uppfördes på platsen vid 1100-talets slut var betydligt mindre än den kyrka vi ser idag, endast den östra travén, koret och absiden är från tiden.

Under 1400-talet förlängdes kyrkan åt väster samt ett vapenhus och sakristian tillkom. Sannolikt har en äldre sakristia funnits före den som byggdes på 1400-talet. Enligt Gerda Boëthius skedde dessa förändringar på 1480-talet, då även kyrkans valv byggdes och valvribborna försågs med utsmyckning av ansikten, så kallade valvgubbar (Boëthius 1921).

1646 gjordes en omfattande renovering av kyrkan då valven, sakristian och koret restaurerades och hela kyrkan vitkalkades. Troligen tillkom vid denna tid den fasta bänkinredningen samt en läktare.

Figur 3. Johan Hadorphs avbildning av Skog-Tibble kyrka år 1680. Ur Vennberg 1917.

Under hela 1800-talet var kyrkan i ett dåligt skick och flera restaureringsförslag togs fram. 1879 förändrades stora delar av kyrkans interiör, bland annat nya bänkar och ny predikstol. Det medeltida tegelgolvet byggdes över med ett upphöjt trägolv för att göra kyrkorummet varmare. Vid 1879-års restaurering byttes kyrkans spåntak mot ett flackare plåttak och taket sänktes ca 2 m, varvid takets utseende ändrades radikalt.

Kyrkan har, och har haft omfattande problem med grunden, då den står på vattensjuk lermark. Byggnaden har gradvis sjunkit ned i marken, vilket givit upphov till omfattande sättningsskador. Ett flertal dokument och åtgärdsförslag har tagits fram under 1900-talet (UM top ark).

Runt kyrkan finns kyrkogården som omges av en låg gråstensmur. 1635 års karta antyder att kyrkogården vid tiden har haft två stigluckor, en i öster och en i väster. Av dessa finns inga spår kvar idag. Under 1700-talets senare del omtalas tre stigluckor med en huvudingång i öster och ingångar i väster och söder. Vid mitten av 1700-talet omtalar sockenstämmoprotokoll ett sockenmagasin som ska ha stått inne på kyrkogården. Magasinsbyggnaden flyttades senare under 1700-talet i linje med kyrkogården, eftersom marken blev sönderkörd vid regnperioder (Lundquist 1988). Kyrkogården utvidgades åt söder 1932 och två år senare uppfördes ett gravkapell på kyrkogårdens sydöstra del.

Till kyrkomiljön hör även kyrkans klockstapel som är belägen ca 100 m sydväst om kyrkobyggnaden på ett åkerimpediment. Klockstapeln uppfördes 1729 men byggdes om 1839 efter ett åsknedslag. Klockbocken är klädd med en svartmålad panel som är från 1900-talet. Om och var en tidigare klockstapel har stått är oklart.

Tidigare undersökningar

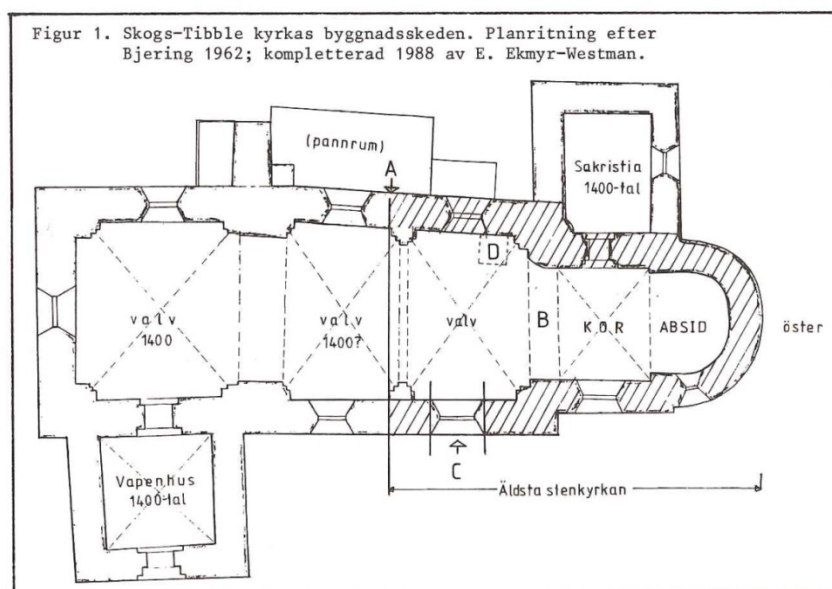
Inga regelrätta arkeologiska undersökningar har tidigare berört kyrkomiljön vid Skogs-Tibble kyrka. Dock har tidigare restaureringar givit värdefull arkeologisk information.

1929 grävdes en grund till ett pannrum som skulle förläggas mellan sakristian och den norra strävpelaren (figur 4). Vid markarbetet upptäcktes en tydlig skarv i kyrkans murverk på den västra sidan av pelaren mellan 2:a och 3:e travéen. Att de olika sidorna uppvisade olika murningsteknik föranledde tolkningen om att den västra delen av långhuset var sekundärt tillbyggt (Ekmyr-Westman 1988, Kilström 1959).

Vid samma tillfälle påträffades även ett asklager ca 1,2 m under markyrkan, norr om kyrkan. Lagret fanns från kyrkans norra fasad och ca 2 m ut mot norr. Lagret började 1,5 m väster om sakristians västra vägg och slutade vid den norra strävpelaren. Informationen kommer från Gustaf Andersson, Ålands socken som följde arbetet vid tiden. Dessa uppgifter finns även medtagna i kyrkobeskrivningen samt litteratur som har behandlat kyrkan (Ekmyr-Westman 1988, Kilström 1959, Bonnier 1987).

1938 gjordes en golvrestaurering i kyrkan då det gamla golvet var murket. Muntliga uppgifter från Gustaf Andersson omtalar att ett kollager även påträffades inne i kyrkan. Detta ska ha täckt 2/3 av kyrkans yta. Kollagret fanns ca 0,5 m under golvet och under detta påträffades rester av mulnat trä som vilade på ett ca 2 cm tjockt sandlager (Ekmyr-Westman 1988).

Vid golvbytet 1938 påträffades även den äldre kyrkans ingång. Den igensatta portalen var tydligt synlig under långhusets östra fönster på sydsidan. Portalen fortsatte ca 1,85 m under fönstrets nivå vilket kan hänga samman med den tidigare höjningen av kyrkans golv.

Figur 4. Planritning över Skogs-Tibble kyrka med det pannrum som byggdes i slutet av 1920-talet och som revs 1973. Av ritningen framgår den äldre stenkyrkans utbredning och ingång [C]. I hörnet mellan långhus och kor på norra sidan anger [D] platsen för ett lekmanaaaltare. [B] anger triumfbågens placering. Plan från Ekmyr-Westman 1988. s 23.

Vid golvbytet 1938 påträffades också ett fundament till ett lekmanaaaltare ca 0,9 x 0,9 m, i hörnet mellan långhus och kor på norra sidan av kyrkan.

Sammantaget har fynden av asklagret på kyrkans norra sida och det ytomfattande kollagret under kyrkans golv tolkats av Kilstrom och Bonnier som möjliga rester efter en tidigare nedbrunnen kyrkobyggnad, kanske en träkyrka.

Syfte, metod och genomförande

Åskskyddet vid Skogs-Tibble kyrka och klockstapel behövde kompletteras genom anläggandet av ny ringledare samt jordplåtar runt byggnaderna. Norra Hagunda församling sökte därför tillstånd för kompletteringen genom anläggande av ringledare på 0,3 m djup, runt kyrkan och klockstapeln. Cecilia Wannfors, Upplands Västra kontrakt, Uppsala Stift var projektledare för arbetet. Arbetet utfördes av Markplan AB och Wikmans el.

Målsättningen med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att dokumentera eventuella lämningar som skulle komma att beröras av arbetet.

Det arkeologiska arbetet omfattade övervakning av schaktsträckan runt om kyrkobyggnaden samt schaktet runt klockstapeln. Dokumentationen gjordes genom planritning, beskrivningar samt foton. Fälтарbetet genomfördes 2015-10-12 – 2015-10-14.

Markarbetet utfördes med en liten grävmaskin. Schaktbredden var 0,5 m och djupet 0,3 m.

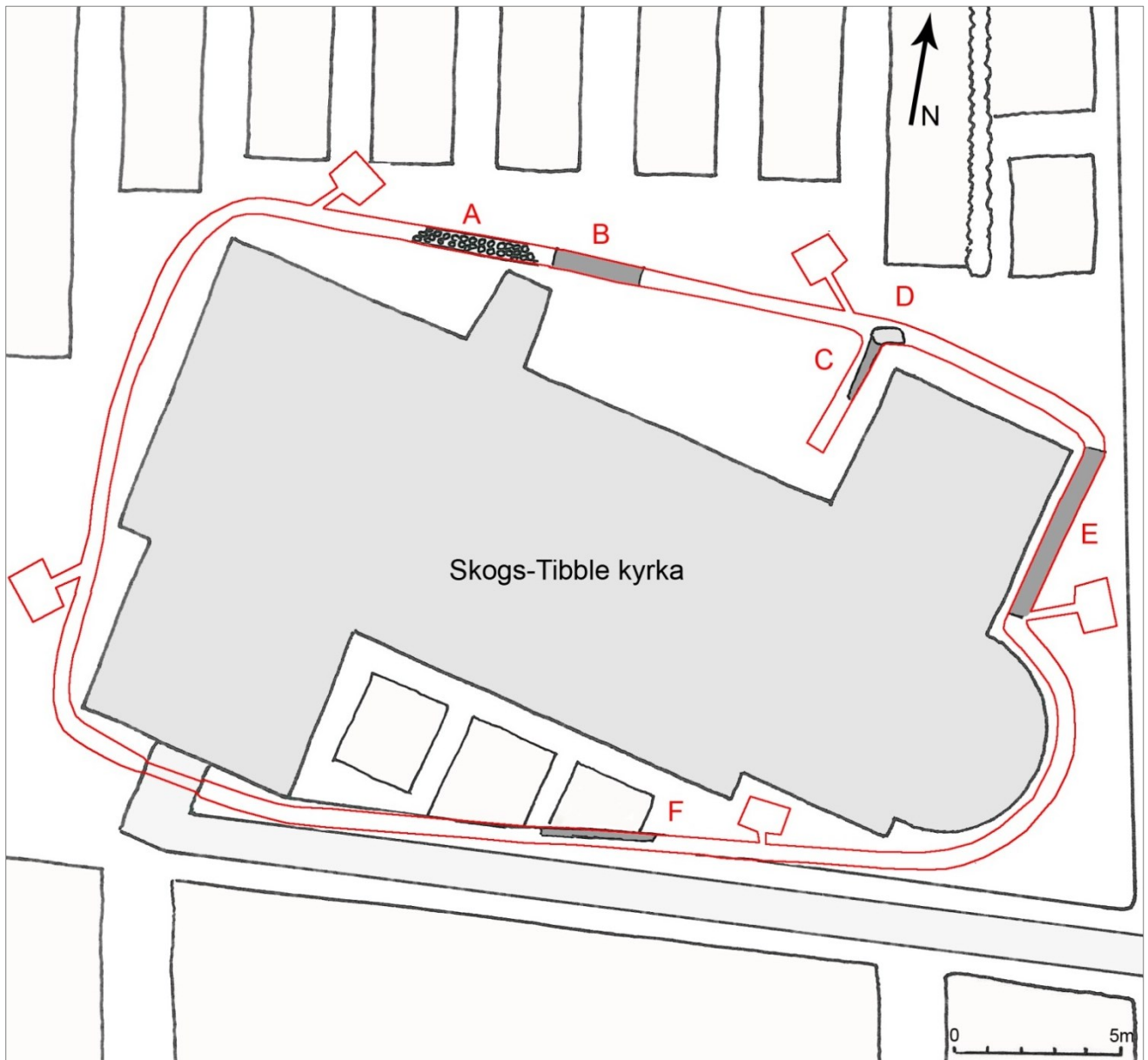

Figur 5. Skogs-Tibble kyrka. Foto mot nordost.

Undersökningsresultat

Kyrkan

Det var sedan tidigare känt att det fanns äldre lämningar under mark vid Skogs-Tibble kyrka. Vid schaktningen för åskledaren fanns förhoppningen om att påträffa delar av det brandlager som tidigare observerats på kyrkans norra sida. Om detta lager skulle påträffas skulle kolprov tas, enligt beslut från Länsstyrelsen.

Figur 6. Översiktlig plan över schakt för åskskydd vid Skogs-Tibble kyrka. Schaktets placering samt schakt för jordplåtar är markerat med rött. Påträffade objekt är markerade med röd bokstav. Skala 1:200.

Runt kyrkan finns gravkvarter men ett flertal av gravplatserna på kyrkans norra sida var ej i bruk.

Schaktet förlades i gräsytor på den västra och norra sidan av kyrkan. På den östra sidan, runt absiden och kyrkans södra sida grävdes schaktet i grusgångar. Mellan kyrkogårdens entré i kyrkogårdsmuren öster om kyrkan och kyrkans ingång i vapenhuset fanns en relativt nylagd stensatt gång. Åskledaren lades under denna gångyta utanför ingången till vapenhuset.

Schaktet löpte i gråbrun lera med inslag av sand. De schaktsträckor som löpte i gräsytorna hade ett relativt tjockt matjordslager på ca 0,2-0,25 m. Grusytorna var av varierande tjocklek från 0,1-0,3 m grus. I partier fanns inslag av tegelkross, små bitar fasadputs och bitar av kalkbruk i leran som låg under ytmaterialalet.

Vid stuprören i kyrkobyggnadens hörn hade runda stenar, troligen från äldre rännदारlar grävts ned i grovt grus. Sannolikt för att underlätta dagvattenavrinning.

Schaktet löpte ej i äldre gravar och endast enstaka människoben påträffades som sannolikt kommer från tidigare omgrävda jordmassor. Benen återdeponerades i schaktet.

Figur 7 t.v. Schaktet för ringledaren på södra sidan kyrkan. Foto mot väster.

Figur 8. t.h. Schaktet för ringledaren på norra sidan kyrkan. Foto mot väster.

A – stenlagd yta

Vid A på kyrkans norra sida vid den kraftiga strävpelaren påträffades en vällagd och jämn stenläggning direkt under grästorven (-0,05 - 0,1 m under markytan). Stenläggningen utgjordes av 0,15 m stora runda, tätt lagda stenar. Den var synlig 3,2 m av schaktets längd och fanns i hela schaktets bredd, det vill säga 0,5 m. Sannolikt sträckte sig stenläggningen långt utanför schaktet. Stenläggningens kanter var något svängda och i kanten fanns något större sten placerade. Under stenläggningen fanns ett ca 2 cm tjockt sandlager och under sanden gråbrun något siltig lera.

Vad stenläggningen representerar är oklart. Möjligen skulle den kunna utgöra en del av en äldre gravvård. Stenläggningen uppfattades som tillkommen i sen tid.

Figur 9. A – stenlagd yta med oklar funktion. Strax nordväst om strävpelaren på norra sidan av kyrkan. Foto mot öster.

B – raseringslager

Vid B, strax öster om A på kyrkans norra sida påträffades ett raseringslager av stora bitar murbruk samt sten. Murbruket var av skiftande kvalitet och utseende från poröst brunt lerbruk till kalkbruk och även bitar av cement. Stenarna var skarpkantade och uppfattades som sprängsten. I raseringslagret påträffades en skärva av en porslinskopp. Raseringslagret har sannolikt tillkommit i sen tid. Troligen kan det knytas till det pannrum som stått på platsen mellan 1926-1973 (se figur 4).

Figur 10. B – raseringslager på norra sidan av kyrkan som troligen är från ett pannrum som stått på platsen under 1900-talet. Foto mot väster.

C – stenlagd yta/rännadal

Vid C, intill sakristians västra fasad påträffades en stenläggning direkt under grästorven. Stenläggningen utgjordes av 0,15 m stora runda, tätt lagda kullerstenar. Stenarna låg ovan ett sättsandslager ca 2 cm tjockt. Stenläggningen låg inte utmed sakristians hela vägg utan var troligen söndergrävd närmast långhusets fasad.

Stenläggningen har tolkats som resterna efter en äldre rännadal eller fris som lett bort dagvatten. Troligen är den stenlagda ytan/ rännadalen relativt sentida.

Figur 11. C – Del av stenlagd yta i sakristians västra hörn. Troligen utgör stenläggningen en del av en äldre rännadal. Foto mot norr.

Söder om C grävdes ett 0,5 m brett schakt i syfte att påträffa eventuella rester efter det asklager som påträffats när pannrummet byggdes. Schaktet som var ca 2 m långt och 0,5 m brett grävdes ned till 0,7 m med maskin och därefter grävdes en mindre del av schaktet för hand ned till 1,2 m under markytan. Från 1,2 m sondades med jordsond ned till 1,6 m under markytan. Inget asklager påträffades. Inte heller några andra tecken på brand. Jordlagren uppfattades dock som omrörda i detta parti, vilket kan vara fallet då byggnation och rivning av pannrummet kan ha påverkat marken.

Figur 12. Schakt för att se om lämningar efter det asklager som tidigare påträffats fanns kvar. Foto mot SSÖ.

D – grundsten

Vid sakristians nordvästra, ca 0,7 m ut från fasaden påträffades en stor flat sten i schaktet. Stenen låg 0,33 m under markytan och var av röd granit. 1 m av stenens längd och 0,7 m av dess bredd var synlig i schaktet. Stenens totala tjocklek är oklar då den fick ligga kvar i schaktet. Stenen noterades, då den avviker från den generella bilden av schaktets innehåll, som i stort sett var helt stenfritt. Stenen låg för långt från sakristian för att utgöra en eventuell grundsten till denna. Den är dock en utmärkt grundsten/syllsten men om och hur den hamnat på platsen är en öppen fråga.

Figur 13. D – sten vid sakristians nordvästra hörn. Foto från ovan.

E – stenlagd yta/rännadal

På kyrkans östra sida vid sakristians östra fasad fanns en stenläggning i schaktet ca 0,22 m under markytan. Denna utgjordes av tätt lagda kullerstenar ca 0,15 m stora. Under stenarna fanns ett ca 2 cm tjockt lager av brun sand. Under den bruna sanden fanns lera med stänk av murbruk och små tegelbitar.

Den stenlagda ytan har tolkats som en rännadal eller fris som legat på markytan närmast sakristians östra fasad. Stenläggningen är sannolikt samtida och har haft samma funktion som stenläggningen på sakristians västra sida - C.

Några rester efter stenläggning påträffades ej på sakristians norra sida eller vid absiden på den östra sidan av kyrkan.

Figur 14. I schaktkanten vid sakristians västra fasad syns E- resterna efter en stenlagd yta/rännal. Foto mot NNV.

F – del av gravvård

På södra sidan av kyrkan förlades schaktet i grusytan mellan gräsytan närmast kyrkan och den stensatta gången. Schaktet kom därmed att delvis beröra grav 76. Denna grav är alltså betydligt större under mark än det stenkors som står på platsen idag.

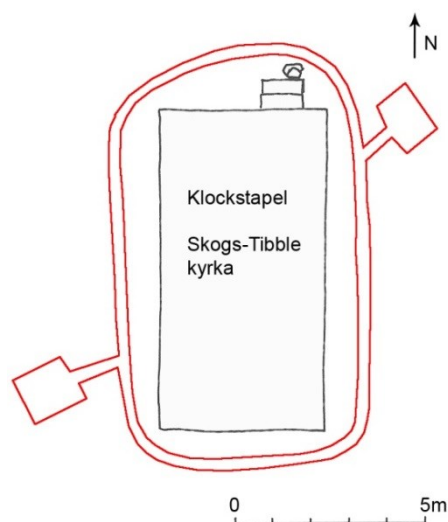

Figur 15. F- del av gravvård i schaktet på kyrkans södra sida. Gravvårdens kantstenar framkom i schaktet, vilka ligger under ringledaren. Foto mot nordväst.

Klockstapeln

Klockstapeln vid Skogs-Tibble kyrka är belägen ca 100 m sydväst om kyrkan. Stapeln står högt i landskapet på en åkerholme. Den är byggd 1729 men byggdes om efter ett åsknedslag, 1839. Klockstapeln har svartmålad panel och står idag på en betonggrund. Var klockstapeln eller kyrkklockorna hängt före 1729 är ej känt.

Runt klockstapeln grävdes ett 0,3 m djupt och 0,5 m brett schakt för ringledaren. Dessutom grävdes schakt för jordplåtar ca 1,5 x 1,5 m stora och 0,3 m djupa. Inget av arkeologiskt intresse framkom i schaktet vid klockstapeln.

Figur 16. Schakt kring klockstapeln vid Skogs-Tibble kyrka. Skala 1:200.

Figur 17. Klockstapeln vid Skogs-Tibble kyrka som uppfördes på platsen 1729 men som byggdes om efter en brand 1839. Foto mot nordväst.

Sammanfattning

Efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län har Upplandsmuseet, avdelning Arkeologi utfört en arkeologisk schaktningsövervakning vid Skogs-Tibble kyrka och klockstapel, i Uppsala kommun i Uppland. Arbetet utfördes i oktober 2015 och omfattade övervakning av markarbeten i samband anläggande ringledare för åskskydd. Vid arbetet påträffades ett flertal stenläggningar samt en del till en äldre gravvård. Dessa har tolkats som tillkomna i sen tid.

Administrativa uppgifter

Plats: Skogs-Tibble kyrka, Uppsala kommun, Uppsala län.

Fornlämningstyp: Kyrkotomt.

Undersökningstyp: Schaktningsövervakning.

Orsak till undersökning: Schaktningsövervakning i samband med komplettering av åskskydd runt kyrka och klockstapel.

Uppdragsgivare: Norra Hagunda församling.

Fältarbetsperiod: 2015-10-12 – 2015-10-14.

Upplandsmuseets projektledare: Anna Ölund.

Upplandsmuseets diarienummer: Ar-696-2014

Upplandsmuseets projektnummer: 8504.

Länsstyrelsens handläggare: Louise Törnvall.

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-3661-14, 2014-07-23.

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Inga fynd påträffades.

Referenser

Boëthius, G, 1921. De tegelornrade gråstenskyrkorna i norra Svealand: ett bidrag till kännedom om stilströmningar under den yngre medeltiden. Stockholm.

Bonnier, A C. 1987. Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250-1350. Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 51. Uppsala.

Ekmyr-Westman, E. 1988. Skogs-Tibble kyrkas historia. I: Skogs-Tibble: Kulturbygd i Uppsalas närhet. Red. Sundström, G. Skogs-Tibble fornminnes- och hembygdsförening.

Ekmyr-Westman, E. 1988. En utflykt till Skogs-Tibbles forntid. I: Skogs-Tibble: Kulturbygd i Uppsalas närhet. Red. Sundström, G. Skogs-Tibble fornminnes- och hembygdsförening.

Kilström, B I. 1959. Kyrkoberskrivning. Skogs-Tibble kyrka. Upplands kyrkor 98. Uppsala.

Sundquist, S-O. 1988. Livet i Skogs-Tibble vid 1700-talets mitt. I: Skogs-Tibble: Kulturbygd i Uppsalas närhet. Red. Sundström, G. Skogs-Tibble fornminnes- och hembygdsförening.

Vennberg E. 1917. Johan Hadorphs resor. Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Upland 1676-1685. Volym 1. Stockholm.

Arkiv

UM topark. Upplandsmuseets topografiska arkiv. Uppsala.

Lantmäteristyrelsens arkiv. Ägomätningsskarta 1635, Prästgården 1. B52-11:a4:133.

